

ELDA RESMJA**PËRQASJE TË SISTEMIT RASOR TË SHQIPES
NË KUVENDIN E ARBËNIT ME SISTEMIN
RASOR LATIN**

Salva nos, domine, perimus! (Na shpëto, o Zot, se mbaruam!). Ishte kjo lutja e Pjetër Bogdanit, prift dhe në të njëjtën kohë autor i veprës më të rëndësishme të shekullit XVII në gjuhën shqipe, “Çeta e profetëve”. Një lutje që shprehte dëshpërimin e priftit lidhur me gjendjen e rëndë politike, ekonomike, morale e fetare, që mbizotëronte në Shqipëri, pas pushtimit osman.

Për këtë arsye ndjehej nevoja për një reformim rrënjësor moral, administrativ të jetës fetare të popullit dhe të klerit në Shqipëri. Jo më kot duke nisur që nga viti 1462, vit kur u mbajt Kuvendi i Matit, në materialet e të cilit është ruajtur Formula e Pagëzimit, dokumenti i parë i gjuhës shqipe, e deri në vitin 1912, janë mbajtur disa kuvende të klerit katolik shqiptar. Këto kuvende shiheshin si një mënyrë për të ruajtur identitetin kulturor, shpirtëror dhe gjuhësor si përbërës themelorë të identitetit kombëtar. Njëri prej tyre është Kuvendi i Arbënit, një ngjarje mjaft e shënuar e historisë kishtare të shekullit XVIII dhe një hallkë e rëndësishme e historisë kulturore dhe gjuhësore që lidh fundin e mesjetës shqiptare dhe fillimet e Rilindjes Kombëtare.

Ky kuvend si pjesë e reformave të klerit shqiptar në Shqipëri, u mbajt më 14 dhe 15 janar të vitit 1703, në një fshat të Lezhës. Tubimi kishte si qëllim të krijonte një marrëveshje, së cilës do t’i përmbaheshin të gjithë lidhur me gjendjen e katolicizmit në këto troje, me rregullimin e kishave dhe forcimin e propagandës, pasi çdo ditë e më shumë po ndjehej rreziku i zhdukjes së katolicizmit. Për këtë arsye, vendimet e Kuvendit në këto drejtime duhet të ishin shumë të rëndësishme dhe të prera. Këto vendime ne i njohim vetëm përmes akteve të Kuvendit, të botuara latinisht dhe shqip në vitin 1706 nga Kongregacioni i shenjtë i Propagandës Fide në Romë.

Teksti i *Kuvendit të Arbënit* ka përmbajtje juridiko - kishtare dhe funksioni kryesor ishte ai fetar, ashtu si dhe tekstet e tjera të vjetra që ishin botuar para tij. Përmbajtja e tij ka elemente të organizimit shoqëror e të marrëdhënieve midis institucioneve fetare dhe besimtarëve. Rëndësia studimore e këtij teksti shtohet po të kemi parasysh vetë nismën për t’i

përkthyer dhe botuar edhe në gjuhën shqipe aktet e Kuvendit. Kjo ishte në vijim të përpjekjeve për të futur gjuhën shqipe në predikimet dhe shërbesat kishtarë. Një vendim i rëndësishëm që dhe kërkesa për të hapur shkolla dhe për të botuar libra në gjuhën shqipe. Për këto dhe shumë probleme të tjera, që u ngritën në tubim, mund të themi mbajtja e këtij kuvendi ka qenë një ngjarje me rëndësi për historinë shqiptare të shekullit XVIII.

Megjithëse i përkthyer nga një tekst latin, teksti ynë mbart vlera, pasi falë përdorimit të shqipes në libra të tillë, u krijua tradita e shkrimit të gjuhës shqipe me alfabet latin. “Kuvendi i Arbënit” e përcolli këtë traditë nga shekulli XVII në shekullin XIX, duke i qëndruar besnik kësaj tradite shkrimore dhe duke sjellë risi që lidhen me kohën, me përmbajtjen dhe llojin e tekstit dhe një stabilizim të mëtejshëm të sistemit gjuhësor të shqipes, me ndarjen e fjalëve njëra nga tjetra, sidomos të nyjave dhe të parafjalëve etj¹.

Edhe pse është një vijim i letërsisë fetare, teksti shqip i “Kuvendit të Arbënit”, i vështruar edhe në rrafshin e mirëfilltë gjuhësor, përbën një korpus të rëndësishëm për të studiuar zhvillimin historik të gjuhës së shkruar shqipe.

Në fushën e morfologjisë me interes mbeten trajtat e ndryshme gramatikore që merr emri sipas rasave. Duke qenë se kemi të bëjmë me një përkthim nga latinishtja, qëllimi ynë do të jetë ballafaqimi i sistemit rasor të shqipes me atë të latinishtes. Do të vërehen përputhjet a mospërputhjet që mund të ekzistojnë ndërmjet dy sistemeve, nëse ka ndikime të tekstit latin në atë shqip dhe si e ka përballuar shqipja këtë dukuri.

Si tekst bazë për shembujt do të shërbejë botimi i dytë i versionit shqip dhe atij latin, ai i vitit 1868, me urdhër të Propaganda Fides në Romë. Kjo detyrë iu besua priftit shqiptar Engjëll Radoja, i cili botoi po përkthimin e parë, atë të 1706, duke bërë vetëm disa ndryshime të vogla.

Latinishtja ka ruajtur sistemin prej gjashtë rasash, nga tetë që kanë njohur gjuhët e hershme indoevropiane. Rasat e latinishtes janë: *nominativus* (emërorja), *genitivus* (gjinorja), *dativus* (dhanorja), *accusativus* (kallëzorja), *ablativus* (rrjedhorja) dhe *vocativus* (thirrorja).

¹ Rexhep Ismajli, *Gjuha shqipe e Kuvendit të Arbënit (1706)*, Prishtinë, 1985, f. 14.

Në gjuhën shqipe, numri i rasave paraqitet i reduktuar. Ato janë pesë: *emërorja, gjinorja, dhanorja, kallëzorja dhe rrjedhorja*. Ky numër rasash vërehet dhe në tekstin e Kuvendit të Arbënit.

Kështu sistemi rasor i latinishtes ka edhe thirroren², e cila në fillim qëndronte jashtë sistemit rasor. Bashkë me emëroren dhe kallëzoren tradicionalisht janë quajtur *rasa të drejta*. Nga këndvështrimi morfologjik thirrorja e latinishtes ndryshon nga emërorja vetëm në emrat e gjinisë mashkullore të lakimin e dytë. Për këtë arsye shpesh ka ndodhur që këto dy rasa të zënë vendin e njëra-tjetrës.

Dhe në gjuhën shqipe gjuhëtarët³ nuk e kanë pranuar si rasë më vete. Trajtat e njëjta me rasën emërore si të emrit, të mbiemrit dhe të ndonjë fjale tjetër përcaktuese janë arsyet e një qëndrimi të tillë.

Nga ana tjetër në tekstin e parë të shqipes, *Meshari* i Buzukut dhe në tekstin tonë bien në sy disa forma rasore, që sot kanë dalë nga përdorimi ose përdorimi i tyre është kufizuar në disa të folme. Këto forma rasore janë të shqipes dhe janë formuar gjatë evolucionit të brendshëm gjuhësor.

Ndër to mund të përmendim të ashtuquajturën *rasë vendore* ose *kallëzore parafjalore*, rrjedhoren e shumësit me *-shit*, rrjedhoren e shquar në numrin njëjës të tipit *prej shtëpiet*, gjinoren e shumësit të tipit *e malevet* ku mbaresës së shumësit *-ve* i prapavendoset mbaresa e trajtës së shquar *-t*.

ciobanete e scirtinavet (f. 8) *pastores animarum* (f. 21)

fetyren e kisciavet tona (f.35) *nostrarum Ecclesiarum faciem* (f.43)

dispensat e martessavet (f. 45) *dispensationes matrimoniales* (f.51)

Kemi dhe raste të gjinore së vjetër me *-et* në vend të *-vet*. Këtë gjinore e gjejmë dhe te Buzuku, Budi, Bardhi e Bogdani, por në përdorim më të madh dhe jo kaq të rrudhur siç e gjejmë në tekstin tonë.

me castiguem fajjet e parochiet (f. 46) *in corrigendis parochorum defectibus* (f. 51) *me Me essapi t'Apostuijet* (f.80) *Apostolico ritu* (f. 81)

Rasa emërore

Rasa emërore, si në gjuhën shqipe, ashtu dhe në atë latine është rasa e kryefjalës dhe e të gjitha elementeve që i referohen asaj:

²Thirrorja falë autonomisë sintaksore, ishte jashtë sistemit rasor. Më vonë u njoh si rasë më vete nga gramatikanët grekë me emrin κλητικη πτωσις [kletike ptosis], shprehje e përkthyer nga latinishtja si *vocativus casus*.

³Gramatika e gjuhës shqipe, Tiranë 1995, f. 107.

kallëzuesori i kryefjalës, gjymtyra emërore e kallëzuesit emëror, si dhe ndajshtimi. Në shqipe shërben dhe si thirrur.

Duke pasur parasysh funksionet e pastra të rasës emërore, si te latinishtja ashtu dhe në gjuhët e tjera indoevropiane, kuptohet që nuk është i nevojshëm përdorimi i parafjalëve për këtë rasë. Por shqipja ka ndjekur një rrugë tjetër, të ndryshme nga latinishtja, duke njohur përdorimin e rasës emërore me parafjalët: *nga*, *te*, *tek* dhe duke formuar kështu rrethanorët e vendit që tregojnë pikënisjen e lëvizjes ose pikëpërfundimin e saj.⁴ Përdorimin e emërores me parafjalë e gjejmë dhe në librin e parë të shqipes, *Meshari* i Buzukut.

Nd atë mot erdhnë tek Jezu parizejtë (LXXVIII / 2a = LXXXVIII / 2a).

Në tekstin e Kuvendit të Arbënit, në variantin shqip nuk kemi gjetur raste të emërores me parafjalë, gjë që nuk na çon në përfundimin se në shqipen e shekullit XVIII nuk ekzistonte një ndërtim i tillë, pasi në vend të tij gjejmë ndërtimin me parafjalën *prej + rrjedhore* ose *ndë+ kallëzore*. Këtë dukuri e vërejmë kryesisht në dialektin gegë, në të cilin është përkthyer dhe teksti ynë.

Rasa gjinore

Kjo rasë që nga Buzuku e këtej është përdorur në funksionin e përcaktorit të një gjymtyre tjetër emërore. Gjijnorja në trajtën e shquar, në numrin njëjës del me mbaresën *-së* për emrat e gjinisë femërore dhe *-t* për ato të gjinisë mashkullore. Në këtë rasë, në numrin shumës emrat e gjinisë mashkullore me temë në zanore dalin me mbaresën rasore *-ve* dhe *-vet*.

ciobanete e scpirtinavet (f. 8)

fetyren e kisciavet tona (f. 35)

dispensat e martessavet (f. 45)

Kemi dhe raste të gjinores së vjetër me *-et* në vend të *-vet*. Këtë gjinore e gjejmë dhe te Buzuku, Budi, Bardhi e Bogdani, por në përdorim më të madh dhe jo kaq të rrudhur siç e gjejmë në tekstin tonë.

me castiguem fajet e parochiet (f. 46)

me essapi t'Apostuijet (f. 80)

⁴ Gramatika e gjuhës shqipe, II, Tiranë, 1997, f. 271.

Përveç veçorive morfologjike të gjinore në shqipen e Kuvendit të Arbënit, duhen vënë në dukje edhe funksionet përcaktuese të gjinore latine dhe si kanë ardhur në shqipen e Kuvendit të Arbënit.

Në fjalinë latine kjo rasë mbulon një sërë funksionesh. Gjinorja në gjuhën latine luan rol në përcaktimin a saktësimin, jo vetëm të një emri, por dhe të një foljeje dhe të një mbiemri. Kështu kemi:

1) Gjinore që varet nga emri, si në gjuhën shqipe.

(*flores horti* - *lulet e kopshtit*)

- a) *gjinorja e pronësisë*
- b) *gjinorja epeksegjetike (e përcaktimit)*
- c) *gjinorja e përkatësisë*
- d) *gjinorja që tregon një pjesë nga e tëra (partitive)*
- e) *gjinorja e cilësisë*

2) Gjinore që varet nga mbiemri:

(*cupidus potestatis* - *i etur për pushtet*)

- a) *gjinore me mbiemra*
- b) *gjinore me pjesore*

3) Gjinore që varet nga folja.

(*magistri interest* - *i intereson mësuesit*)

- a) *gjinore që varet nga foljet që tregojnë vlerësim, si aestimo, vendo, accuso, condemno*
- b) *gjinore që varet nga foljet e kujtesës, si: memini, obliviscor*

Secila nga këto gjinore kryen funksione të rëndësishme në fjali dhe do të ishte me interes të shihnim se si kanë ardhur në gjuhën shqipe disa nga këto funksione të gjinore latine.

1. *Gjinorja e pronësisë*, si *gjinorja më e përdorur*, shërben për të treguar të përkritur. Në shqipe gjithashtu, e njohim këtë përdorim dhe në tekstin tonë është dhënë kryesisht me togfjalëshin *emër + emër*, tek i cili gjymtyra e varur është në rasën *gjinore*.

Versioni latin

- a) *sit lumen animae* (f. 15)
- b) *radix virtutum* (f. 15)
- c) *dispensationes matrimoniales* (f. 51)
- ç) *factorem Caeli et Terrae* (f. 15)

Versioni shqip:

- a) *asct dritta e Scpirtit* (f. 1)
- b) *ranza e virtytevet* (f. 1)
- c) *dispensat e martesavet* (f. 45)
- ç) *Criiuessin e chielse, e te çeut* (f. 2)

Në këta katër shembuj rasa *gjinore* në tre prej tyre është përkthyer me togfjalëshin *emër + emër*, si në latinishte.

Në shembullin e tretë autori është larguar nga togfjalëshi latin, duke dhënë mbiemrin *matrimoniales* me një emër në gjinore.

Në gjuhën shqipe togfjalëshat *emër + mbiemër* këmbehen shpesh me një togfjalësh të përbërë nga një *emër + emër* tjetër në rasën gjinore. Psh: *njeri besnik = njeri i besës*.

2. *Gjinorja e përkatësisë*. Kjo gjinore është në raport të ngushtë me atë të pronësisë dhe në shqipen e Kuvendit vjen me anë të shprehjeve *është detyrë*, apo *i përket*, *i takon*, dhe emri shkon në rasën dhanore.

tenet sancta Mater Ecclesia, cuius est iudicare. (f. 16)

mba scendeja Ama Kiscia, cui perket me giucuem (f. 3)

Në këtë rast, duke qenë se kemi të bëjmë me një fjali të nënrenditur përcaktore, në rasën dhanore shkon përemri lidhor *cui*.

3. *Gjinorja epeksegjetike ose e përcaktimit*. Kjo gjinore tregon, specifikon një emër të një koncepti të përgjithshëm.

legendi, ed etiam scribendi habeat peritiam (f. 44)

te diine me lezuem e me sckruem (f. 36)

Në këtë shembull autori ka bërë një përkthim të lirë duke i përkthyer gjinoret me paskajore.

Gjinorja latine, siç u tha më lart varet dhe nga mbiemri. Një përdorim i tillë në tekstin shqip është dhënë me një emër në gjinore, ashtu si në latinishte.

An turpis lucri cupidi. (f. 58) *A jane lakmuessi te giaase turpe.* (f. 52)

Rasa dhanore

Dhanorja, ashtu si gjinorja, në trajtën e shquar, në numrin njëjës tek emrat e gjinisë femërore ka dalë me mbaresën rasore *-së* dhe tek ato të gjinisë mashkullore ka dalë me *-t*. Ndërsa në shumës, emrat në dhanore dalin me mbaresën *-vet*, ashtu si dhe në gjinore.

giçç Upesckupignevet raccomandandoime (f. 8)

omnibus Episcopis commendamus (f. 20)

te i defto gnene pretemirit Cunvendit Scind (f. 53)

praelibatae Sacrae Congregationi conferant (f. 59)

Dhanorja në shqipe përdoret zakonisht me folje të cilat mund të jenë kalimtare ose jokalimtare dhe është rasa e kundrinorit të zhdrejtë. Dhe në latinishte dhanorja njihet këtë përdorim, por ndryshe nga shqipja varet jo vetëm nga folja, por dhe nga mbiemri.

Ashtu si në shqipe dhe në latinishte, dhanorja përdoret me foljet kalimtare që kërkojnë dhanoren e personit apo të sendit drejt të cilit është drejtuar veprimi, d.m.th. kundrinorin e zhdrejtë.

Në latinishte forma të veçanta të dhanores janë:

- a) dhanorja e qëllimit
- b) dhanorja e interesit
- c) dhanorja e pronësisë
- d) dhanorja etike
- e) dhanorja e marrëdhënies
- f) dhanorja e vepruesit

a) *Dhanorja e qëllimit*. Kjo dhanore tregon se cilit i drejtohet veprimi i shprehur nga folja kalimtare. Kjo e fundit saktësohet nga kundrinori i drejtë. Në gjuhën latine kjo dhanore hoqërohet me folje si: dare, committēre, tribuēre, reddēre.

necessarii officii rationem Divinae iustitiae esse reddendam (f. 24)
se nuk scpetton, paa çane aresye Giychit Tineot (f. 12)

b) *Dhanorja e interesit*. Këtë dhanore e kërkojnë dhe disa folje që në latinishte janë jokalimtare, ndërsa në shqipe përkthehen me folje kalimtare. (*suadeo- këshilloj, persuadeo-bind, faveo- favorizoj, ignosco-fal, satisfacio- kënaq e të tjera*).

Dominus non ignoscet illis (f. 48)
Σοtyni nuk po ndijen atyne (f. 42)

Folja *ndjej* me kuptimin *fal*, në gjuhën shqipe e kërkon kundrinorin në rasën kallëzore, por në shembullin që cituam është përdorur me rasën dhanore. Me sa duket kemi të bëjmë me ndikim të tekstit latin.

parochis quoque omnibus praecipimus et mandamus (f. 24)
parrochianevet ende giççeve ççome e urçenoime (f. 12)

Në gjuhën latine foljet *praecipere* dhe *mandare* kërkojnë dhanoren. Ruajtja e rendit të fjalëve të tekstit latin dhe përkthimi i tij *ad litteram* bën që dhe folja *urdhëroj* në shqip të kërkojë dhanoren

hanc non sibi, sed Ecclesiae, vel pauperis erogent (f. 51)
at giaa t' a daagnene kisciavet ndo te vobechiet (f. 46)
pastores non desinant miserrimae providere calamitati (f. 37)
mos te laane Bariite paa goditune kete nevoje (f. 28)

Në shembullin e fundit vërejmë se autori nuk është ndikuar nga teksti latin dhe folja *providere*, e cila në latinishte kërkon dhanoren, në shqipe është dhënë me një folje kalimtare që kërkon kundrinor të drejtë.

c) *Dhanorja e pronësisë*. Në këtë rast nuk del në pah zotëruesi, siç ndodh në shqipe, por gjëja që zotërohet. Në tekstin shqip është dhënë njësoj si në tekstin latin, duke vënë emrin në dhanore.

Deo igitur soli, cui servire, regnare est (f. 21)

Vece **Hyit** pràa, “*cui me scerbyem, asct me eotenuem*” (f. 8)

Më lart u tha se në gjuhën latine, rasën dhanore e gjejmë të përdorur jo vetëm me folje, por edhe me mbiemra. Ja një shembull i përdorimit të dhanores me një mbiemër.

*An Sacramentorum **participationi** reverenter **devoti**?* (f. 59)

*A afferohen **me devotione** Sc sacramentavet?* (f. 53)

Në këtë shembull në latinishte mbiemri *devoti* kërkon dhanoren e emrit *participationi*. Në shqipe autori ka bërë një përkthim të lirë, madje duke na e dhënë me pjesë të tjera të ligjëratës.

Rasa kallëzore

Përdorimi i emrave në rasën kallëzore nuk paraqet ndonjë ndryshim nga ai i shqipes së sotme, gjë që vërehet dhe në shembujt e mëposhtëm.

*marre kane gni **saacon*** (f. 21)

*nde **kisce** scende* (f. 1)

*mbi **malle**, mbi **driççe**, mbi **vene**, mbi **voj*** (f. 61)

*tue kiene me **lig*** (f. 19)

Në fjalinë latine rasa kallëzore është rasa e kundrinorit të drejtë dhe i elementeve që i referohen atij. Kjo rasë, ndryshe nga dhanorja, gjen përdorim me folje kalimtare. Në latinishte kjo rasë ndërtohet me:

a) folje kalimtare.

fugëre, deficëre, abdicëre, desperare

b) folje që shprehin ndjenjë. (*verba affectuum*)

dolëre, flëre, horrëre, lamentari, fastidire

c) folje jokalimtare me kundrinë të brendshme, d.m.th. që e kanë emrin në kallëzore të prejardhur nga vetë rrënja e foljes.

vivëre vitam, pugnare pugnare, cenare cenam

d) folje që tregojnë lëvizje.

circumvenire, convenire, ingrëdi

Një përdorim të veçantë përbën dhe *kallëzorja e pasthirrmës*. Kemi kallëzore të paraprirë ose jo nga pasthirrmat *o, heu*.

Me miserum! I mjeri unë!

Me kallëzore në gjuhën latine shprehet:

1. Rrethanori që tregon moshë. Në gjuhën latine jepet me anë të numërorit rreshtor, ndërsa në shqipe numërori paraprihet nga parafjala *ndë* e rasës kallëzore.

qui vigesimum primum aetatis annum compliverint (f. 27)

a ta chi jane rriim nde gniset e gnai viet plot (f. 16)

2. Në gjuhën latine me kallëzore jepet rrethanori i vendit me përcaktimin e lëvizjes drejt një vendi. Quo? = Për ku? Zakonisht shoqërohet me folje që tregojnë lëvizje dhe shprehet me parafjalët *in + kallëzore*. Në shqipe është dhënë kryesisht me emër të paraprirë me parafjalët *ndë, mbi + kallëzore*.

effudit in nos (f. 30) *derdhi mbi nee* (f. 20)

incidat in laqueum Sathanae (f. 36) *bie pro nde lach te Diaalit* (f. 27)

et consumet eos in perditionem (f. 48) *e kaa me i sossune nde te sciuemit* (f. 42)

Por në tekstin e Kuvendit të Arbënit, si në mbarë tekstet e vjetra të shqipes, vërehen forma të prapanyjësuar të tipit *në mal-t*, të cilat janë ndërtuar duke i prapangjitur formën nyjore *-t* formës së kallëzores së pashquar. Forma të tilla përdoren me parafjalë si: *ndë, për, mbë*, që drejtojnë rregullisht rasën kallëzore. Për këtë arsye njihet më shumë si *kallëzore parafjalore* ose *e ashtuquajtura rasë vendore*.

Me këtë rasë, pra me kallëzore parafjalore në tekstin latin janë përkthyer kryesisht rrethanorët e vendit që tregojnë lëvizje (zhvendosje) drejt një vendi, të dhëna me parafjalën *in + kallëzore*.

E hippi mbe qiellt (f. 2) *et ascendit in Caelum* (f. 16)

mbeltuem nde veesct te Tinezot (f. 10) *in vineam Domini translata* (f. 22)

e te levdognene Atin e Pusctetuescimin mbe Chiejit (f. 45)

et glorificent patrem, qui in caelis est (f. 51)

Kjo formë rasore e cila ndeshet dhe te Buzuku, madje e hasim dhe sot në disa të folme të gegërishtes e më pak të toskërishtes, është trajtuar mjaft. Çështjet themelore që duhen sqaruar lidhur me këtë formë rasore janë dy: vlera e saj rasore dhe rruga e formimit. Disa prej studiuesve e marrin si rasë vendore⁵, disa të tjerë si rrjedhore e shquar me kuptim

⁵ O. Myderizi, *Gramatika e re e shqipes*, Tiranë, 1944, f. 37

lokativ, e disa si kallëzore parafjalore të shquar.⁶ Në fillim dhe Selman Riza⁷ e njeh si rasë më vete me termin *rasë parafjalore*. Më vonë po ky studiues⁸ mendimin e të cilit e mbështet dhe Sh. Demiraj⁹, arrin në përfundimin se kemi të bëjmë me një “*trajtë sekundore të kallëzores së shquar*”. Një trajtim të veçantë kësaj rase i ka bërë Koleç Topalli, i cili në librin e tij më të fundit¹⁰, këtë formë e njeh si *kallëzore parafjalore*.

Latinishtja ka disa folje që tregojnë lëvizje dhe përdoren pa parafjalë, në ato raste kur kemi të bëjmë me emra qytetesh, ishujsh ose me emrat *domus* – shtëpi dhe *rus-* fshat.

Ivi Romam, Athenas. . . Shkova në Romë, Athinë. . .
Eo domum meam. . . Shkoj në shtëpinë time.

3. Rrethanori i vendit që shpreh gjendje apo lëvizje në afërsi të një vendi dhe ndërtohet me parafjalët *ad, apud + kallëzore*. Në tekstin shqip ky rrethanor vendi është dhënë me emër në dhanore, duke mos u ndikuar nga teksti latin, ose me kallëzore parafjalore, siç mund të shihet në shembullin e dytë.

ad Eucharistiam accedimus (f. 39) *t'affrohem i Sciacramentit Eucharistijese* (f. 30)
sedet ad dexteram Patris (f. 16) rri *mbe te diaççet* Atit (f. 2)

4. Rrethanori i vendit që tregon lëvizje përmes një vend të caktuar. Emri i vendit përmes të cilit kalohet në gjuhën latine jepet me anë të parafjalës *per + kallëzore*. Në shqipe është dhënë me parafjalën *ndë për + kallëzore*.

non tantum sonet in Ecclesiis, sed per rura, per campos, per privata pauperum domicilia (f. 81)
pr' ata te ndiet eani jo vece nde per Kiscia, po nde per katunde, nde per basctina, nde per fuscia, nde per sctepija te vorfeniise (f. 80)

⁶ Për më shumë shih Sh. Demiraj, *Gramatika historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1986, f. 377 - 379.

⁷ S. Riza, *Nyjat e shqipes*, BUSHT, SSHSH, 1958/4 f. 45

⁸ S. Riza, *Emrat në shqipe. Sistemi i rasavet dhe tipet e lakimit*, Tiranë, 1965, f. 44.

⁹ *Vep. e cituar*, f. 379.

¹⁰ K. Topalli, *Sistemi rasor i emrave të shqipes*, Tiranë, 2009, f. 331.

5. Rrethanori i mjetit zakonisht jepet me anë rrjedhore, por kur veprimi kryhet nga njerëzit, ky rrethanor jepet me anë të parafjalës *per* + *kallëzore*.

effudit in nos abunde per Iesum Christum (f. 30)

e derdhi mbi nee mejaft per Jesu Criscitne (f. 20)

Omnes autem per Parrochos admoneantur (f. 46)

Giçç i silli te jete avisuem prej Parocut (f. 39)

Autori në rastin e parë nuk ka bërë një përkthim të saktë, duke i dhënë një kuptim tjetër parafjalës *per*. Ndërsa në shembullin tjetër rrethanorin e mjetit e kemi të dhënë me parafjalën *prej+ rrjedhore*.

Në tekst kemi gjetur një rast në të cilin rrethanori i mjetit, në tekstin shqip na është dhënë me *kallëzore* parafjalore.

ndonese te jete forzuem me Pagheimit (f. 27) *quamvis tot munita per Baptismum* (f. 36)

Rasa rrjedhore

Format rasore të rrjedhore janë në disa raste të njëjta me ato të shqipes së sotme, sidomos në numrin njëjës.

Te autorët e vjetër e në te folmet gege gjejmë dhe rrjedhoren e shquar të emrave femërorë të tipit *doret*¹¹ të shoqëruar ose jo me parafjalët e rasës rrjedhore *n*, *prej*. Këto forma nuk mungojnë as në tekstin e Kuvendit të Arbënit Versioni shqip

chi rieç prej shtepijet (f. 20) *de domo dei egrediens* (f. 30)

prej miscieri se bute. . . (f. 46) *ex indulgenti benignitate. . .* (f. 51)

drittene n' drittet (f. 2) *lumen de lumine* (f. 16)

Raste të përdorimit të rrjedhore pa parafjalë:

mos te na dal mendiet (f. 23) *non deletur certa memoria* (f. 33)

chi nuk jane dalle fejet (f. 7) *solemni ritu Fidem non eiurarunt* (f. 20)

Në numrin shumës shohim rrjedhoren arkaike me *mbaresën – sh*. Kjo rrjedhore është ndeshur mjaft në tekstet e vjetra, por në shqipen e sotme është më e kufizuar në përdorim. Vendin e saj e ka zënë përdorimi me *mbaresën -ve*, ndikim ky i rasës dhanore.

¹¹ Për më shumë shih Demiraj, *vep e cituar*, f. 384.

Versioni shqip	Versioni latin
<i>aty lahemi n' faijesc</i> (f. 25)	<i>ibi ab iniquitatibus mundemur</i> (f. 35)
<i>leem n' prindesc chi skane passune</i>	<i>illegittimo thoro procreati</i> (f. 43)
<i>per</i> (f. 36)	
<i>tue kene delirune n' mcatesc</i> (f.30)	<i>a sordibus peccatorum emundati</i>
	(f. 39)
<i>prej popujisc se tieresc</i> (f. 37)	<i>a caeteris Populis</i> (f. 44)
<i>jane per t'u larguem prej kisciase</i>	<i>ab ecclesiis eliminentur</i> (f. 64)
(f. 60)	

Po në numrin shumëz gjejmë dhe rrjedhoren e vjetër me *-shit*, megjithëse jo shumë të përdorur.

ndo prej fruitescit se basctinavet (f. 72) *ex praediorum fructibus* (f. 74)

sdrippi prej Chijeiscit (f. 2) *descendit de Caelis* (f. 16)

Kjo rrjedhore e shquar e shumësit është e rrallë te Kuvendi. Është e ndërtuar nga format rasore të rrjedhores së pashquar, të cilave u është shtuar nyja *t*, që sipas Demirajt duhet të burojë nga një gjinore e dhanore¹².

Në fjalinë latine rrjedhorja është rasa që kryen më shumë funksione krahasuar me rasat e tjera.

Në latinishte rrjedhorja ka mbuluar përdorimin e dy rasave të humbura shumë herët: të mjetit (*instrumentalis*) dhe të vendit (*locativus*)¹³.

Instrumentalis ka lënë gjurmët te ablativi i mjetit, ndërsa *locativus* është përdorur për të treguar gjendje a lëvizje në një vend të caktuar. Lokativi përdoret në ato raste kur emri tregon një qytet, fshat dhe mund të jetë i lakimit të parë dhe të dytë në numrin njëjës.

Eum Romae vidi. E pashë në Romë.

(*Comprehendere e tradurre*, N. Flocchini, f. 413)

¹² Shih Sh. Demiraj, *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*, 1973, Tiranë, f. 94

¹³ V. Tantucci, *Urbis et orbis lingua*, Bologna, 1985, f. 290. Latinishtja njih përdorimin e lokativit që nuk duhet ngatërruar me *genitivus locativus*, një term ky jo i saktë, pasi lokativi është një rasë e vjetër mbarese e së cilës është *-i* dhe ndryshon nga gjinorja. Forma *Romae* rrjedh nga *Roma-i*. Kështu janë forma lokativi: *domi* (në shtëpi), *ruri* (në fshat), *humi* (në tokë).

Për emrat e lakimeve të tjera si në njëjës e në shumës, dhe për emrat e lakimit të parë e të dytë, por në shumës, përdoret rrjedhorja pa parafjalë.

Vixit Athenis, Syracusis

(*Urbis et orbis lingua*, V. Tantucci f. 290)

Rasa rrjedhore mund të përdoret edhe me folje a mbiemra prejfoljorë, edhe me emra. Rrjedhorja pranëfoljore ndërthen në vetvete kuptime të ndryshme, si ato të shkakut, të mjetit, të vendit, të kohës etj. . .

Në gjuhën latine rrjedhores i njihen tre funksione themelore:

a) rrjedhorja e origjinës dhe e largimit (*ablativus originis et separationis*)

b) rrjedhorja e mjetit (*ablativus instrumentalis*).

c) rrjedhorja e vendit (*ablativus locativus*)

1. a) Rrjedhorja e *origjinës* dhe e largimit shpreh origjinën dhe largimin (zhvendosjen) nga një vend i caktuar. Në këtë funksion përdoret shpesh me parafjalë si *a/ab/e/ex/de*, të cilat saktësojnë origjinën e lëvizjes. Në shqipe janë dhënë me anë të *prej+ rrjedhore*.

descendit de Caelis (f. 16)

sdrippi prej Chiejscit (f. 2)

quae ex eorum Parrochiaie finibus egressae (f. 63)

te zijat jane dalle prej cunfignese se Parrochiese e tyne (f. 58)

b) Rrjedhorja e *privimit*. Në latinishte ndërtohet me folje që tregojnë mungesë (*privim*) apo nevojë për diçka ose dhe nga mbiemra që kanë prejardhjen prej këtyre foljeve. Në shqipe është dhënë me kallëzore pa parafjalë.

quae omni caret auctoritate (f. 21)

ci s'ka pusctene (f. 9)

ac privilegio huiusmodi careant obligatione (f. 80)

skane detyre me ndighiuem Upesckupignevet (f. 79)

ideoque Parrochi Parrochialibus carent Ecclesiis (f. 22)

e pratà te sciumte e priftniise skane Kiscia (f. 11)

c) Rrjedhorja e origjinës varet nga folje si: *nascor*, “lind”, *orior* “kam origjinë” si dhe me pjesore ose mbiemra si *genitus*, *procreatus*, *natus*.

Credo in unum filium Dei unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia saecula (f. 16)

Bessogn mbe Biirin e vetem t'Hyit. E leem prej Atit perpara giçç Secujet (f. 2)

d) Rrjedhorja e vepruesit përdoret me folje pësore dhe në shqipe është dhënë me anë të një kundrinori me parafjalë të rasës rrjedhore *prej*.

Potestatem, **a Christo in Ecclesia relictam fuisse esse affirmo** (f. 17)

As mohogn, se puscteteja asct lane Kiscese prej Cristit (f. 4)

e) Rrjedhorja e argumentit shprehet në latinisht me *de+ rrjedhore*. Në shqipe është dhënë me parafjalën *për + emër në kallëzore*.

capitulis de animarum curatoribus praescripsimus (f. 80)

nde capitui cu flasme per essapi chi kane Ciobant e scpirtinavet (f. 79)

2. a) Rrjedhorja e mjetit tregon personin apo sendin me ndihmën e të cilit kryhet një veprim. Në latinisht shprehet me rrjedhore të thjeshtë pa parafjalë. Në shqip me kallëzore dhe parafjalën *me*.

Non solum corde creditur ad iustitiam, sed ore etiam (f. 18)

Nuk mbaston vece me embre me bessuem te dereitene, po duhet ende rrefimi i gojes (f. 5)

venturus est cum gloria iudicare vivos et mortuos (f. 16)

ka me arçune me labdin me giucuem te giallete, e te bdecunite (f.2)

b) Rrjedhorja shoqërimit përdoret me parafjalën *cum* për të shprehur personin apo gjënë me të cilën lidhet kryefjala. Në shqipe është dhënë me kallëzore e paraprirë nga parafjala *me*.

cum Christo regnantes (f. 17)

chi reginoine mbasck me Kriscne (f. 4)

cum Patre et Filio adoratur (f. 16)

i silli me Atin, e Birin mbasck açorohet (f. 2)

c) Rrjedhorja e kufizimit që tregon kufijtë apo fushën në të cilën shprehet një koncept. Në shqipe është dhënë me emër me parafjalë *me + kallëzore*.

in omnibus se ipsos praebentes exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, et gravitate (f. 51)

u paascim mbe giçç çafscia essapi, e tempsuemit e veperavet mire, me dije, e me te paa hile, e me te maçete (f. 44)

ç) Rrjedhorja e shkakut tregon arsyen e kryerjes së një veprimi. Shkaku shprehet me ablativ të thjeshtë ose me parafjalën *prae + ablativus* në fjali mohore, ndërsa me parafjalë si *de, ex*, ose pa parafjalë

në fjali pohore. Në shqipe kjo lloj rrjedhoreje është dhënë me kallëzore të paraprirë nga parafjala *për+* kallëzore ose *n*, *prej* + rrjedhore.

nequeunt prae timore aedificari (f. 22)

s'munden meu vum mbe cambe nde per frighe të Turchise (f. 31)

Ecclesiis temporum iniuria collapsis, et vetustate consumptis (f.66)

Mbas Kisciasc se ruzueme n' moccimijet, ndo prej termekut reenuem (f. 61)

d) Rrjedhorja me foljet *utor*, *fungor*, *fruor*. Këto folje ndiqen gjithnjë nga rrjedhorja e mjetit.

quae continentur in Symbolo Fidei, quo Sancta Romana Ecclesia utitur (f. 15)

chi deftohen nde te Bessuemit, chi chiuhet simbul i Feese, chi scerbenet scendeja kisce e Romese (f. 2)

Në shqipe është dhënë me folje në pësore ashtu si në latinishte. Në këtë rast nuk kemi një përkthim të drejtë, sepse folja *utor* = *përdor*, *shfrytëzoh* në latinisht është deponente, në formë pësore, por me kuptim vepror. Kështu prisnim të kishim të paktën një përkthim me folje në formën veprore.

et quamvis fungantur officio Sacerdotum (f. 43)

e ndonese e bagnene essapin e Priftinet (f. 35)

Ndërsa në shembullin tjetër folja *fungor*, dhe kjo deponente na është dhënë saktë, me folje me kuptim vepror dhe kalimtar njëkohësisht, duke mos u ndikuar nga latinishtja.

e) Rrjedhorja e përdorur me mbiemrat *dignus* (= i denjë) dhe *indignus* (=i padenjë). Në shqipe është dhënë me emër të shoqëruar me parafjalën *për* + kallëzore.

Sacerdotio digni fiant (f. 43)

te bahen te degne per Priftinije (f. 36)

3. a) Rrjedhorja vendore (lokative). Kjo rrjedhore shërben për të formuar rrethanorin e vendit kur tregon lëvizje apo gjendje në një vend. Ubi? = Ku? Fjala që tregon vendin vendoset me *in* + rrjedhore, ndërsa në shqipe është dhënë me parafjalët *mbë*, *me* + emër në kallëzore dhe me kallëzore parafjalore, siç është rasti i fundit.

Etenim cum nomen Domini invocandum sit in veritate (f. 28)

Prasctutue kiene Emenit e Tinesot per tu permendune me te vertete (f. 18)

ut sic ambulent omnes cum consensu in domo Dei (f. 25)

kinese mbe sctepii te Hyit te sckognene gižž me gni volundete (f.14)

ut in Matris gremio. . (f. 30) *kinese mbe preheni t'Amese.* . (f. 21)
in carne ambulantes (f. 70) *nde misct* tue ezzune (f. 67)

b) Rrjedhorja e kohës përdoret për të treguar kohën kur kryhet një veprimi caktuar, duke formuar kështu rrethorët e kohës. Kjo ndërtohet me parafjalën *in*, ose me rrjedhore të thjeshtë, pa parafjalë: ¹⁴ *nocte* (= *natën*), *hieme* (= *dimrit*), *vere* (= *verës*) Dhe në shqipe, megjithëse ka karakter mbeturinor, e kemi një ndërtim të tillë të rrjedhores së shquar pa parafjalë në funksionin e rrethorit të kohës si: *dimrit*, *verës* apo dhe rrethorit të vendit si: *rrugës*, *fushave*.

Në tekstin tonë rrjedhorja që tregon kohë ndërtohet me parafjalët *in* ose *nde*, gjë që vërehet në shembujt e mëposhtëm.

ne Fideles festis diebus laborent (f. 62)

chi mos te punognene te Feescimit mbe dit te Festevet (f. 66)

semel in anno (f. 81)

gni here nde viett (f. 80)

et resurrexit tertia die (f. 16)

e u ngiall te trettene ditte (f. 2)

Në gjuhën shqipe të Kuvendit të Arbënit, në ballafaqim me latinishten, një gjuhë me traditë shkrimi shumë më të hershme se shqipja, u vu re një sistem i zhvilluar e i qëndrueshëm rasor, të cilin e vërejmë dhe në librin e parë të shqipes, *Meshari* i Buzukut, veçori që e bën tekstin shqip të Kuvendit të Arbënit, vazhdues të denjë të traditës së shkrimit të shqipes. Pikë së pari nga ballafaqimi i dy sistemeve rasore domosdo do të ekzistonin mospërputhje, gjë që është normale duke qenë se shqipja dhe latinishtja janë dy gjuhë të ndryshme nga njëra-tjetra.

Nga ana tjetër përkthimi shqip i tekstit latinisht ka të meta. Sipas Vinçenc Malajt¹⁵ dhe Rexhep Ismajlit, përkthimi është *ad litteram*, i fjalëpërfjalshëm, madje dhe funksionalisht morfemë për morfemë, duke ruajtur shumë shpesh edhe rendin e fjalëve të gjuhës burim¹⁶. Siç u vu re, morfemat e shqipes dalin me funksione të latinishtes, duke na dhënë shpesh fjali të paqarta e të vështira, me ndërtime që në shqipe tingëllojnë

¹⁴ Evalda Paci, “De casuum nominum usu dissertatio in latina et albaniensi lingua”, “Classica et Christiana”, 3, Iași, 2008, f. 214.

¹⁵ *Kuvendi i Arbënit*, 1703.

¹⁶ Ismajli, *vep. e cit.* f. 241.

jogramatikore. Ismajli¹⁷ mendon se kemi të bëjmë me një tekst të përkthyer nga një shqipfolës joburimor¹⁸, por megjithatë, njohës relativisht i mirë i shqipes. Si rrjedhim, bazuar në tekste të tilla nuk mund të nxirren përfundime të sakta lidhur me natyrën e vërtetë të strukturave reale të një gjuhe.

Nga ana tjetër teksti shqip i Kuvendit të Arbënit duke qenë teksti më i gjerë e më i rëndësishëm i gjysmës së parë të shekullit XVIII ndihmoi në stabilizimin e mëtejshëm të shkrimit të shqipes. Ky tekst merr rëndësi sidomos për historinë e gjuhës shqipe, për historinë e zhvillimit të saj.

Të gjitha këto e të tjera veçori gjuhësore, të cilat mund të vërehen në rrafshet e tjera të gjuhës, dëshmojnë për një shqipe të qëndrueshme dhe të pasur, duke i dhënë tekstit të Kuvendit të Arbënit vlera të mëdha gjuhësore.

Bibliografi

- ASHTA, Kolë - *Leksiku i nxjerrë nga Kuvendi i Arbënit*, Buletin, Shkodër, 1/1978, 2/1978, 1/1979, e më tej.
- BUZUKU, Gjon - *Meshari, II* Tiranë, 1968.
- ÇABEJ, Eqrem - *Studime gjuhësore III, IV, VI*, Prishtinë, 1976. 1977.
- DEMIRAJ, Shaban - *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1986.
- Gjuha shqipe dhe historia e saj*, Tiranë, 1988.
- Gramatika e gjuhës shqipe I*, Tiranë, 1995
- Gramatika e gjuhës shqipe II*, Tiranë, 1997.
- GURGA, Gëzim - *Dittionario Italiano-Albanese (1702)* Hyrje, botim kritik i dorëshkrimit e fjalësi shqip përgatitur nga Gëzim Gurga. Botime françeskane, Shkodër 2009.
- FLOCCHINI, Nicola - *Comprendere e tradurre*, Milano, 1999.
- ISMAJLI, Rexhep - *Gjuha shqipe e Kuvendit të Arbënit (1706)*, Prishtinë, 1985.
- Kuvendi i Arbënit 1703*. Prishtinë 2004 (Përmbledhje e kumtesave të mbajtura në Mynih 2003).
- Kuvendi i Arbënit 300 – vjetori*, Lezhë, 2007 (Përmbledhje e kumtesave të mbajtura në Lezhë, 2003).

¹⁷ Ismajli, *vep. e cit.* f. 11.

¹⁸ Lidhur me autorësinë e përkthimit të tekstit shqip shih Gëzim Gurga, *Dittionario Italiano-Albanese (1702)*, Botime françeskane, Shkodër, 2009, f. 32-34.

- MALAJ, Vinçenc P. - *Kuvendi i Arbënit, Concilio Nazionale Albanese del 1703*; Botimi i dytë. Ulqin -Tuz, 1999; Përkthim nga Tonin Zadeja.
- MYDERIZI, Osman - *Gramatika e re e shqipes*, Tiranë, 1944.
- PACI, Evalda - *De casuum usu dissertatio in latina et albanensi lingua*, Classica et Christiana, 3, Iaşi, 2008.
- SEDAJ, Engjëll - *Teksti burimor latinisht i Kuvendit të Arbënit dhe përkthimi i tij*.
- TOPALLI, Tefë - *Kuvendi i Arbënit, ngjarje e madhe gjuhësore në dokumentacionin dhe në zhvillimin e gjuhës shqipe*. (Simpozium Ndërkombëtar për Kuvendin e Arbënit, Tiranë, 2003)
- TOPALLI, Kolec - "Për kronologjinë e rënies së sonantes hundore /n/", *Studime filologjike*, 3- 4, Tiranë, 2001.
"Disa veçori gjuhësore të tekstit të *Kuvendit të Arbënit*", *Studime filologjike*, 3-4, Tiranë, 2003.
Sistemi rasor i emrave të shqipes, Tiranë, 2009.
- SELMAN Riza - *Nyjat e shqipes*, BUSHT, SSHSH 1958/4.
Pesë autorët më të vjetër të gjuhës shqipe, Tiranë, 1966.
Emrat në shqipe, Sistemi i rasavet dhe tipet e lakimit, Tiranë, 1965.
- TANTUCCI, Vittorio - *Urbis et orbis lingua*, Bologna, 1985.

SUMMARY

THE ALBANIAN CASE SYSTEM IN THE TEXT OF "KUVENDI I ARBËNIT" COMPARED TO LATIN CASE SYSTEM.

At the beginning of XVIII century, in 1703, by the order of Pope Clement XI, was assembled *Kuvendi i Arbënit* (Assembly of Arbën), which is an important event in the history of Catholic Church. The aim of this assembly was to make some radical changes in the religious life of Albanian people. This seemed to be one way to preserve the cultural, spiritual and linguistic identity as essential parts of national identity.

The acts of Kuvendi i Arbënit were published in 1706 by the permission of Propaganda Fide in Rome, first in latin and later in the same year in Albanian. Even though it is a religious text, linguistic observations can be made upon it. Since our text is a translation from Latin, it would be interesting to compare the Albanian case system to Latin case system. It is known that Latin has reduced the number of Indo-European languages from eight to six. They are: *nominativus, genitivus, dativus, accusativus, ablativus, and vocativus*. In Albanian too, the number of case forms has been reduced to five. For the attested Albanian these five cases have been acknowledged: *emërrore, gjinore,*

dhanore, kallëzore, rrjedhore. Albanian having no distinct form for the vocative, it is theoretically not plausible to acknowledge it as a separate case.

Latin cases are used in many different functions, compared to those of Albanian cases. Sometimes to Albanian cases have been ascribed the same functions of Latin cases due to the translation *ad litteram*. The word order is often preserved presenting to us some difficult and vague sentences, which sometimes do not sound grammatically correct. Albanian and Latin are two different languages and as a result with different grammatical structures. Based on such texts it is difficult to draw solid conclusions upon the evolution of the grammatical structures of a language. On the other hand, the text of *Kuvendi i Arbënit* remains an important source to elucidate most adequately the evolution of Albanian language at the beginning of XVIII century.

